

Russisch ondernemerschap anno nu

Rusland staat er, vergeleken met de EU, goed voor. Het heeft een lage staatsschuld, een gunstige handelsbalans en een begrotingsoverschot. Er wordt gewerkt aan een beter investeringsklimaat en recent is het land toegetreden tot de WTO. Maar Nederlandse ondernemers zijn huiverig voor zaken doen met Rusland. Wij bekijken het land teveel met onze westerse bril.

Een jaar geleden opende de toenmalige Russische president Medvedev de Nordstream-gasleiding, die rechtstreeks van Rusland naar Duitsland loopt. Premier Rutte vertegenwoordigde trots het Nederlandse aandeel hierin: “Nederland streeft ernaar om de grootste gasdistributeur van Noordwest-Europa te worden.”¹ Opvallend hierbij was dat vijf jaren eerder onze media nog overwegend negatief publiceerden over deze deal met Poetin, maar op het moment van opening leken wij dat allemaal vergeten te zijn en voelden wij ons voldaan over ons grote aandeel in de gasrotonde.

Zonder meer leunt Rusland al jarenlang te veel op de olie- en gasvoorraden, kost het veel tijd voordat dynamische bedrijven er vaste voet aan de grond krijgen en worden krachtige initiatieven te vaak gehinderd door bureaucratie en corruptie. Enerzijds zijn al die grondstoffen namelijk altijd een zegen voor het land geweest, anderzijds veroorzaken ze een zekere luiheid. Door die vanzelfsprekende inkomsten uit olie en gas hebben renteniersgedrag en corruptie gemakkelijker kunnen gedijen en is er te weinig stimulans geweest om de economie verder te diversifiëren en te moderniseren. Maar dit houdt niet in dat de Russische regering geen maatregelen heeft getroffen of dat er uit het bedrijfsleven geen tegengeluiden te horen zijn.

Veel Russische ondernemers willen minder staatsinvloed, zodat de vrije markt zijn werk kan doen. Zo zei de oprichter van de grootste restaurantketen in Rusland Rosinter, Ordovski Tanjevski Blanco, tijdens een *business meeting* in november 2012: “We don’t need a little help from our friends in the Kremlin. Just leave us alone.” Het probleem ligt echter niet alleen bij de staat, maar deels ook bij de Russische volksaard. Een Rus heeft nooit geleerd

om ondernemer te zijn. In de Russische geschiedenis is ook nauwelijks sprake geweest van een middenklasse. Tot ver in de 19de eeuw bestond circa 90 procent van de Russische bevolking uit lijfeigenen (arme horigen en staatsboeren) en was er een toplaag van 5 procent. Deze onevenredige verdeling is tevens een van de voornaamste redenen voor het ontstaan van het communisme in Rusland geweest. Alles zou daardoor veranderen en de staat zou voor zijn burgers zorgen. De hieruit voortvloeiende overtuiging dat het vanzelfsprekend is dat staatsondernemingen niet worden geprivatiseerd, ligt nog steeds diep in de Russische ziel verankerd. Zo stond tijdens het communisme een ondernemer gelijk aan een ‘koelak’, een zelfstandige boer in het oude Rusland en daarmee symbool voor een kapitalistische uitbouter.

Bij de Russen is de term ‘vrije markt’ slechts de laatste twintig jaar bekend, terwijl wij hier al honderden jaren ervaring mee hebben. Daarnaast heeft de bevolking na het einde van het communisme, in de ‘vrije negentiger jaren’, helaas te vaak meegeemaakt dat enkele rijke Russen zich de ‘staatsmelkkoelien’ toe-eigenden en voor eigen gewin gebruikten. Over het algemeen is in het Westen te weinig bekend over de betekenis van deze jaren negentig (de Jeltsin-jaren) voor Rusland, wat essentieel is om het huidige Rusland te begrijpen.

Rusland onder Jeltsin: naar een wildwestmaatschappij en derdewereldland

Na eeuwenlange slavernij en zeventig jaar communisme zouden er in Rusland in de jaren '90 eindelijk vrijheid, democratie en een vrije-markteconomie komen. Maar het immense land had geen

Marie-Thérèse ter Haar is Ruslanddeskundige. Zij is oprichter van de Rusland en Oost-Europa Academie, onderdeel van Empirique, gevestigd in Arnhem.

Standbeeld van Stalin in zijn geboorteland Georgië. Tijdens het communisme stond een ondernemer symbool voor kapitalistische uitbuiting. Foto Rusland en Oost-Europa Academie / Empirique

enkele ervaring, laat staan geld, om een dergelijk nieuw systeem van de grond te krijgen. De eerste grondwet in 1992 rammelde aan alle kanten en een juiste 'infrastructuur' ter ondersteuning van de privatisering, de markteconomie, de rechtspraak en de democratie ontbrak. Er waren geen sterke politieke en rechtsinstellingen, noch was er een sociale middenklasse. Met name onder druk van het Westen koos Rusland voor de 'shock-therapie' en werden radicale veranderingen rigoreus doorgevoerd. In plaats van een geleidelijke weg werd het pad gevolgd van zo snel mogelijke liberalisering, saneringen en privatiseringen.

De vrije markt, met het daaraan gekoppelde principe van zelfregulering, mocht zijn onzichtbare hand laten zien. Maar de wetteloosheid die in deze jaren ontstond, liet menig beginnend winkelier of bedrijf ten prooi vallen aan de zogenaamde 'beschermheren'. Tevens zorgde deze wanorde ervoor dat veel Russen uit hun staatswoningen werden gezet door de eerste handelaren in onroerend goed, die zich binnen enkele jaren tot de rijkste Russen mochten rekenen. En ook de media, maatschappelijke of politieke instanties en de voormalige staatsbedrijven leden onder eenzelfde wetteloosheid.

Jeltsin, die nauwelijks nog over een goed functionerend staatsapparaat voor bescherming of ordehandhaving beschikte, had weinig grip meer op de situatie. Hij sloot daarom in 1996 een over-

eenkomst met de allerrijksten. Deze oligarchen zouden Jeltsin nog een keer president laten worden in ruil voor de economische kroonjuwelen van de staat en de politieke macht. Zo kreeg deze 'democratische' groep mensen voor vrijwel niets olie- en gasvelden, aluminium-, ijzer- en nikkel-fabrieken en voormalige staatsbedrijven in handen. Het is niet verwonderlijk dat deze periode vandaag de dag door de Russen 'de jaren van de grootste roof aller tijden' wordt genoemd.

Ondertussen werd het grootste deel van de Russische bevolking steeds armer. Er was geen veiligheid meer, geen goed functionerend overheidsapparaat en goede onderwijsinstellingen of ziekenhuizen ontbraken. Kortom, Rusland was een 'wildwest-maatschappij' geworden en internationaal gezien economisch afgegleeden naar het niveau van een derdewereldland.

In het Westen konden we een grijns bij die 'malle' Jeltsin niet onderdrukken en bleven we onszelf voorhouden dat er in Rusland tenminste democratie en vrijheid was. Maar wat is vrijheid als een land bankroet is, als het hele vroegere, sociale vangnet weg is en er, afgezien van nog meer problemen en armoede, niets voor in de plaats is gekomen. Veel Russen verlangden op dat moment, tien jaar geleden, terug naar de oude staatsinvoed. Dit was extra cru omdat dit juist de glorieuze jaren voor Europa en de Verenigde Staten waren. De economieën groeiden er als nooit te-

Het vrije
ondernemerschap
is de tegenpool van
de Russische
volksaard

voren. Het neoliberalisme leek de juiste weg hiervoor en niets scheen deze welvaart nog tegen te kunnen houden. Het Westen voelde zich superieur.

De beginjaren-Poetin: Rusland terug op de wereldkaart

In 2000 volgde Poetin Jeltsin op en erfde hij de desolate toestand van de economie, een gedemotiveerd en gefrustreerd leger, de wanbetalingen ten gevolge van de Russische bankencrisis van 1998 en de algehele wanhoop van het grootste deel van de Russische bevolking.

In het Westen vonden wij hem een sluwe man met kille ogen, die nota bene de een na de andere Russische zakenman liet achtervolgen. Toen wij een groot deel van deze machtige oligarchen in onze landen 'asiel' gaven, leken wij dat heel gewoon te vinden: anno 2013 leven Berezovski, Goesinski, Batoerina, Nevzlov en duizenden anderen veilig buiten Rusland. Maar dat miljoenen Russen erg opgelucht waren dat veel van deze mensen eindelijk werden aangepakt (of het land uitvluchten) is bij ons veel minder bekend. Eigenlijk is dat een van de redenen waarom Poetin (vooral tot 2008) in Rusland zo populair kon worden. Daarbij zorgde hij voor stabiliteit en veiligheid, ook al werden daarmee de democratische ontwikkelingen op een lager pitje gezet. Het woord 'democratie' zei de Russen ook niet zoveel, omdat ze daar geen ervaring mee hadden. Ze vonden eerder dat er te veel vrijheid was geweest en dat er eerst maar orde en veiligheid moest komen. Hoe vaak in de wereldgeschiedenis (denk hierbij bijvoorbeeld aan Singapore, Zuid-Korea of Taiwan) hebben we niet gezien dat er eerst economische vrijheid en/of mogelijkheden moeten zijn en dat daarna pas politieke en democratische vrijheden kunnen gedijen.

De meeste Russen kregen het beter vanaf het jaar 2000. En of we dit in het Westen al dan niet waardeerden, Rusland werd door Poetin weer op de wereldkaart gezet. Door hoge olie-inkomsten en door het innen van belasting (vooral achterstallige belastinggelden van de allerrijksten uit de jaren '90) werd een stabiliteitsfonds opgezet, waar de Russische staat tot op de dag van vandaag profijt van heeft.

Ongetwijfeld zijn er in die jaren nieuwe machtsstructuren ontstaan. In dit immens grote land duurt het lang voordat de hervormingen de verre periferie bereiken en zijn er naast nieuwe wetten altijd weer personen die de mazen in die wetten proberen te ontdekken en die hun macht willen uitbuiten. Het is een hardnekkig traditioneel probleem, maar het betekent niet dat de regering geen vorderingen maakt. Zo is er de laatste jaren gewerkt aan verdere hervormingen op het gebied van de markteconomie en de rechtspraak. De anti-corruptiemaatregelen kunnen uiteraard niet streng genoeg zijn en er zou nog veel harder opgetreden moeten worden.

Maar er wordt wel degelijk aan gewerkt en iedere dag zijn er talloze berichten in de Russische media over fikse gevangenisstraffen voor corrupte politici of zakenlieden. De corruptie zit echter niet alleen in de top. Alle lagen van de bevolking zijn ervan doordrenkt. Dit is een traditioneel probleem, dat niet binnen een paar jaar op te lossen is. De commissies die hiervoor in het leven zijn geroepen zijn niet enkel bezig om deze lieden publiekelijk aan de schandpaal te nagelen. De nadruk ligt eerder op het onderstrepen van ethische normen, zodat de gemiddelde zakenman of ambtenaar, die in het spanningsveld van een gering salaris en uitgebreide 'graaimogelijkheden' zit, de moraliteit in het oog houdt.

In het binnenland is de laatste tien jaar veel geïnvesteerd. Waren het in de jaren '90 alleen de steden Moskou en St. Petersburg die konden profiteren van de nieuwe welvaart, terwijl twintig kilometer verderop diepe armoede zichtbaar was, zo is er de laatste jaren sprake van een ware metamorfose in vele provincies. Steden als Tjoemen, Kazan, Krasnodar, Belgorod, Moermansk, Jekatarinaburg en Jaroslavl zijn compleet geres taureerd, terwijl de bevolking zich gelukkig prijst met de investeringen in hun stad. In Grozny, de hoofdstad van Tsjetsjenië, gaf de Russische overheid 11 miljard dollar uit. Met de ruïnes van de oorlog op ons netvlies gebrand, kijken we nu naar een hypermodern stadje. Tachtig procent van de bevolking heeft zelfs aangegeven dat zij zeer tevreden is.² Ook in Sotsji wordt enorm geïnvesteerd, wat te maken heeft met de Olympische Winterspelen die daar in 2014 gehouden zullen worden.

Een sociaal BRIC-land

Terwijl de Russische economie zeer afhankelijk van de olie- en gasinkomsten is en daardoor kwetsbaar blijft, is de economische groei in

Rusland met 3,5 procent redelijk stabiel. Steeds meer wetten voor een beter investeringsklimaat hebben hun vruchten afgeworpen. Het land staat er, vergeleken met de EU, goed voor. Er is een lage staatsschuld, een gunstige handelsbalans en een begrotingsoverschot. Rusland is in 2012 zelfs eindelijk tot de Wereldhandelsorganisatie (WTO) toegetreden. Er worden veel economische forums in Moskou en St. Petersburg gehouden en de buitenlandse en Russische bedrijven beginnen positieve resultaten te tonen. De Russische regering heeft in verscheidene regio's 'Special Economic Zones' opgericht, waar gunstiger belastingregimes gelden. Het gaat eveneens goed in de voedselindustrie en in de chemische en houtverwerkende industrie. De *captains of industry* willen graag versnelling van de privatisering, die de afgelopen jaren is teruggedraaid.³

Een ander niet onbelangrijk deel van de Russen heeft de jaren negentig nog vers in het geheugen en wil juist dat de staat controle houdt over alle economische rijkdommen van het land en dat deze als een vanzelfsprekendheid zorgt voor pensioenen, onderwijs, medische zorg, gas, water en licht. Deze Russen weten dat het nog lang niet deugt aan de top van vele grote bedrijven, maar vinden alles beter dan de macht van enkele tyconen daarover. Als een soort stilzwijgend compromis eisen zij de logische voortzetting van een sterke, verzorgende staat (geleid door tsaar of president) op, wat uiteraard niet bevorderlijk is voor initiatieven op ondernemersgebied. Een volksmentaliteit is echter niet zo makkelijk te veranderen.

Medvedev zei meerdere malen op de economische congressen dat westerlingen niet te veel mochten verwachten van een land dat nog maar twintig jaar ervaring heeft met markteconomie of democratie. Samen met drie andere belangrijke landen in opkomst: Brazilië, India en China doorstond Rusland de economische crisis beter dan de G7.⁴ Maar anders dan in Rusland leefde een groot deel van de bevolking van deze BRIC-landen in de 20ste eeuw onder de armoedegrens en zonder noemenswaardige steun van de staat. Rusland scoort binnen deze groep dan wel het laagst op het gebied van economische progressie, het is wel bovenal een sociale staat. Het is het enige BRIC-land waar de bevolking een levensstandaard heeft die het niveau van de rijke landen nadert. Van deze BRIC-landen zijn de Russen tevens het best geschoold. Een aanzienlijk deel van de Russische overheidsuitgaven omvat namelijk die op sociaal gebied, wat vanzelfsprekend de economische ontwikkeling vertraagt.⁵

Waarschijnlijk zijn Russen daardoor ook westerse en dientengevolge 'verwender' dan de bevolking in de andere BRIC-landen. De stimulans om de handen uit de mouwen te steken is minder urgent, omdat dit uiteindelijk, volgens de standaard-Rus, de verplichting is van de Russische staat.

Positieve economische tendens

Er is evenwel een positieve tendens in het Russische economische leven. De snel groeiende middenklasse begint te begrijpen dat eigen verantwoordelijkheid en eigen initiatief belangrijk zijn. Deze begint ook in te zien dat de broodnodige diversificatie van de economie sneller van de grond moet komen, dat er verder geprivatiseerd moet worden en dat de staat niet teveel inmenging in de vrije markt dient te hebben.⁶

Rusland heeft de laatste jaren de vruchten geplukt van het vrij ondernemerschap en de Rus lijkt minder apathisch en initiatiefloos te zijn dan vaak werd gedacht. Veel ondernemers willen transparant en correct zaken doen en hebben er genoeg van dat hun land veelal wordt geassocieerd met corruptie. Zij weten heel goed dat Rusland nog onderontwikkeld is op het gebied van de rechtspraak en dat corruptie en bureaucratie grote hindernissen vormen. Zij weten eveneens dat de politieke vrijheid nog altijd onder druk staat en dat er nog onvoorstelbaar veel werk moet worden verricht op maatschappelijk en sociaal gebied. En zij beginnen bovendien te beseffen dat er, vanuit de materiële verworvenheden die hen een beter leven hebben gegeven, verder gebouwd moet worden aan de rechtspraak en de democratie; en dat het niet meer vanzelfsprekend is dat de staat blijft betalen voor basisbehoeften als onderwijs, medische zorg, gas, water en pensioenen.

Rusland zit op dit moment nog in de 'transitiefase'. Het vrije ondernemerschap met individualisme is de tegenpool van de Russische volksaard en de vast gewortelde wij-cultuur. Veel Russen worstelen met het 'ieder-voor-zich-principe'. Het is gewoonweg niet eenvoudig om het westerse 'middenklasse-denken' als het ware in het DNA van een Rus te implanteren. Maar de Russen zijn ondertussen met een inhaalslag bezig en de nieuwe middenklasse doet het goed.

Rusland
is het best
geschoolde
BRIC-land

Stadsgezicht in Moskou, met op de achtergrond het ministerie van Buitenlandse Zaken. Foto Rusland en Oost-Europa Academie / Empirique

Wij bekijken deze overgangsfase in Rusland jammer genoeg nog steeds te veel door onze westerse bril. De Russen zijn hier overigens erg gevoelig voor. Zij hebben te vaak het opgeheven vingertje van de Verenigde Staten en de Europese Unie gezien en ook de Russische regering toereert steeds minder van het 'superieure' Westen. Kwesties als Irak, Afghanistan, het raketterschild in Oost-Europa, de westerse steun voor Georgië en Oekraïne, de kritiek op democratische ontwikkelingen en de steun aan Russische oppositieleiders hebben de nationalistische gevoelens van de Russen aangewakkerd. En naast deze irritaties heeft Rusland gezien dat de aloude betrekkingen met het Westen niet de enige weg in de 21ste eeuw zijn.

De regering is zich daarom de laatste jaren ook gaan richten op Ruslands verre Oosten, op China, Japan en Zuid-Korea. Er is veel geld geïnvesteerd in de ontwikkeling van Roesski-Eiland.⁷ Dit hypermoderne eiland in zee, op een strategische plek voor de kust van Vladivostok gelegen en met het vasteland verbonden door de langste kabelbrug

ter wereld, is het nieuwste wetenschappelijk centrum van Rusland. De top van de APEC (Asia-Pacific Economic Cooperation) is hier in augustus 2012 gehouden. De allerbeste wetenschappers, economen en bedrijven uit de Russische en Aziatische wereld kwamen er samen. Helaas heeft dit Economisch Congres in Nederland nauwelijks aandacht gekregen, omdat de Pussy Riot-zaak, de rechtszaak tegen drie leden van een Russische, politiek provocerende, feministische punkgroep, die na een optreden met anti-Poetin-leuzen in de Christus Verlosserkathedraal in Moskou waren gearresteerd, op dat moment in de internationale media overheerste.⁸

Tevens heeft de Russische regering de laatste jaren veel gedaan om de verhoudingen met haar veertien voormalige Unie-Republieken te verbeteren. Deze vormden samen met Rusland tot 1991 de Sovjetunie, een partijstaat die geregeerd werd door de communistische partij. Na het imploderen ervan werden de Sovjetrepublieken onafhankelijke landen, met 'overgangsproblemen', veel armoede en verstoorde betrekkingen. Omgekeerd

begonnen bijvoorbeeld Kazachstan Oezbekistan, Kirgizstan, Turkmenistan en Oekraïne in te zien dat hun oude banden met Rusland in de 21ste eeuw weer aangetrokken moesten worden. Ruslands streven de blik niet alleen op het Westen te richten maar juist ook het Oosten in het vizier te houden, blijkt ook uit de grote impact van de *Shanghai Cooperation*, een sinds 2005 opgericht Aziatisch economisch samenwerkingsverband tussen China, Kazachstan, Oezbekistan, Kirgizstan, Tadzjikistan en Rusland.⁹

Naar goede, evenwichtige betrekkingen met Rusland

Hopelijk gaan we in Europa ook beseffen dat we er veel meer bij gebaat zijn om met Rusland samen te werken, dat er naast allerlei 'berenverhalen' zeer veel positieve ontwikkelingen zijn en dat we het niet te veel vanuit ons westers referentiekader moeten bekijken.

Duitsland is koploper in Rusland en weet duidelijk het beste hoe er met dit land omgegaan moet

worden. Duitsers hebben waarschijnlijk ook de meeste ervaring met de Oostblok-mentaliteit en benadrukken niet continu de negatieve aspecten.

Met de opkomst van nieuwe wereldeconomieën in de 21ste eeuw, is het in ons aller belang dat Europa goede, evenwichtige betrekkingen met Rusland onderhoudt, wat bijdraagt aan stabiliteit en veiligheid om ons heen. Dit betekent niet dat we geen kritiek mogen hebben, maar wel dat enige reflectie op ons eigen perspectief nodig is.

Als we in Nederland ons Hollands koopmanstalent gebruiken en rekening houden met de Russische mentaliteit, zullen we hopelijk niet te laat ervaren dat er goed en correct zaken gedaan kan worden in Rusland. Het jaar 2013 is het Bilaterale Jaar tussen Rusland en Nederland, waarbij veel samenwerkingsprojecten zullen plaatsvinden en bedrijven ongekende mogelijkheden zullen krijgen. Laat dit dan ook geen gemiste kans, maar juist een kans om niet te missen zijn!

Noten

- 1 Rusproject Management, nieuwsbrief van www.rusproject.nl, week 50/12, 1 november 2012.
- 2 *The Petersburg Times*, 31 augustus 2012.
- 3 M.T. ter Haar, *Rusland in de 21e eeuw* (Soest 2012) p. 90.
- 4 André Gerrits, 'Rusland en BRIC: van modieus idee tot geopolitieke werkelijkheid?', in: *Internationale Spectator*, april 2011, p. 188-192.
- 5 Ibid.
- 6 *Nezavisimaja Gazeta*, 22 april 2011.
- 7 Tim Wall, in: *The Moscow News*, APEC Summit, p. 9.
- 8 Naar aanleiding van het proces tegen deze dames-punkgroep zei Hans van Baalen op 21 augustus 2012 in *EenVandaag* dat Nederland Europa moest oproepen een vuist te maken tegen Rusland en dat de diplomatieke betrekkingen op een laag pitje gezet zouden moeten worden.
- 9 Arnaud Leclercq, 'Russia in Geopolitics', in: *The Russia Corporate World*, september 2012.